

GUMA İSYANI ÖNCESİNDE FRANSA'NIN TRABLUSGARB SİYASETİ *

Prof. Dr. ABDURRAHMAN ÇAYCI

Osmanlı Devleti, Cezayir'in 1830'da Fransa tarafından istilâ edilmesi üzerine, Garb Ocaklarına karşı takip ettiği geleneksel politikayı değiştirmek zorunda kalmış, Tunus ve Trablusgarb Beyliklerini daha sıkı bağlarla merkeze raptetmek maksadı ile harekete geçmiştir. İstanbul, ilk aşama olarak Karamanlı Ailesi arasındaki savaş ve ahalinin anarşiden usanmasından yararlanarak, 1835 yılında gönderdiği bir filo ile duruma hâkim olmuş Trablusgarb'ı merkezden gönderilen valiler aracılığı ile idare edilen bir vilâyet şekline sokmuştur.

Osmanlı Devleti Karamanlı sülâlesini bertaraf ettikten sonra, devlet otoritesini vilâyetin her tarafında geçerli kılmayı gaye edinmiştir. Bunu sağlamak için, Karamanlıların son dönemlerinden beri âdeta bağımsız hale gelmiş olan iki güçlü mahallî şeyhi yola getirmek gerekiyordu. Bunlardan Sirte ile Fizan arasına hâkim bulunan Evlad-ı Süleyman kabilesi Şeyhi Abdülcelil silâh zoru ile yola getirilmiş; Cebel bölgesinin dışlı hâkimi Beni Nüveyr kabilesi reisi Şeyh Guma bin Halife ise Trabzon'da ikamete mecbur edilmek suretiyle, devletin otoritesi Gadames ve Murzuk'un ötesine kadar götürülmüştü.

Aslında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'daki otoritesi, ancak 1858'de Guma'nın kesin bir surette bertaraf edilmesinden sonra yerleşir ve İtalyan istilâsına kadar ciddi bir ayaklanma olmaz. Bu itibarla Guma ayaklanması, Trablusgarb'daki ikinci Osmanlı Döneminin önemli bir safhasını teşkil eder. Şüphesiz ki bu hadisede iç sebeplerin yanı sıra, bölge ile ilgili devletlerin tutumları da büyük ölçüde etkili olmuştur. Olayla ilgilenen iki büyük devletten Fransa'nın tutumu özellikle önemlidir. Zira Fransa, Cezayir komşuluğu ve Tunus üzerindeki hassasiyet ve nüfuzu dolayısıyla, ayaklanmanın gelişmesini ciddi bir şekilde etkileme imkânlarına sahipti. İşte bu

* III. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde tebliğ olarak okunmuştur. Metin olarak ilk defa yayınlanmaktadır.

tebliğde, arşiv belgelerine dayanılarak Fransa'nın Guma ayaklanması öncesindeki tutumuna ışık getirilmeğe çalışılacaktır.

Bilindiği gibi, Fransa, Garb Ocakları ile özellikle 1830'dan sonra ilgilidir. Zira Fransa 1830'dan itibaren Cezayir'e kesin olarak yerleşmiş, bu ülkenin çevresi ile yakından ilgilenerek bir Kuzey Afrika politikası oluşturma yoluna girmiştir. Haliyle Trablusgarb'ın bu siyasetin içinde yeri ve rolü vardır. Acaba Fransa'nın Trablusgarb politikasına yön veren faktörler nelerdir? Bunlardan hangileri özellikle ağırlık taşımaktadır? Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip etmekte olduğu genel politika ile Trablusgarb'daki tutumu arasında bir fark var mıdır? Varsa bunun sebepleri ve sonuçları ne olmuştur? Guma isyanının bu meseleler içindeki yeri ve etkisi nedir? İşte bu tebliğin dar çerçevesi içinde bahis konusu sorulara arşiv belgeleri ışığında, cevaplar aranacaktır.

1850'lerde, Trablusgarb'da Fransız ekonomik çıkarları henüz yeterince önem kazanmamıştır. Vilâyetteki Fransız ticaret ve yatırımı ehemmiyetsizdir. Gerçi Fransa Sahra'ya nüfuz bakımından Trablusgarb'ın Sahra ticaret yolları ile ilgili görünmekteyse de, bu politika henüz belirgin ve kararlı hale gelmemiştir. Ancak bu dönemi takip eden yıllarda, Sahra ticaret yolları meselesi Fransa ile Osmanlı Devleti arasında, 1911'e kadar uzayan siyasi ve ekonomik bir problem haline gelecektir¹. 1850'lerde, Fransa'nın Trablusgarb ile ilgilenmesine sebep olan en önemli etken şüphesiz ki vilâyetin Tunus ve Trablusgarp ile komşuluğudur. Fransa, Cezayir'e yerleşmeye karar verdikten sonra, bu ülkenin yakın çevresini dikkatle kollamağa başlamış, hatta islâm âlemindeki her türlü hareketi dikkatle izlemeğe koyulmuştur². Bu tutumun bir sonucu olarak Cezayir'in en yakın komşusu olup Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan, fakat çok geniş bir muhtariyetten yararlanan Tunus'u kendisinin bir uydusu haline getirmeyi amaç edinmiştir. Öyle ki, Fransa'nın Cezayir'deki hakimiyeti güçlendiği ölçüde, Tunus'daki nüfuzu da artmıştır. Fransa'ya göre, Tunus Cezayir'i Trablusgarb'dan ayırdığından, İstanbul'a mümkün olduğu kadar gevşek bağlarla bağlı kalmalıdır. Bu *statu quo'nun* devamı Fransa için hayati önemi haizdir³. Fransa, bu temel görüşün ışığında, Osmanlı Devleti'nin

¹ Bu konu ile ilgili olarak bk. Abdurrahman ÇAYCI, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum. 1970, 247 s.

² Fransız Arşivlerinde bu konuda pek çok belge vardır.

³ Bk. A.E. (Affaires étrangères: Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi) Tunisie: 11, 4 Haziran 1849, tarih ve 43 sayılı belge eki: Fransa'nın Tunus ile olan ilişkileri konusunda görüşler. "...Cezayir'in işgalinden beri (Tunus) Fransa'nın mecburi bir peykidir. Cezayir'de hakimiyetimiz arttığı ölçüde Tunus'da nüfuzumuz artmıştır. Trablus'un Bâbiâli'ye bağlanmasından beri,

Tunus'la ilgili her türlü hareketini sıkı bir gözetim altına almış, Osmanlı Donanmasının Mağrip sularına yöneldiği her seferde, son derece enerjik ve kararlı bir tavır takınmak suretiyle, Tunus'da statu quo'nun değişmesine asla müsaade etmeyeceğini açık seçik bir şekilde ortaya koymuştur⁴. Fransa'yı Cezayir bakımından ilgilendiren diğer bir husus, Trablusgarb'dan Tunus'daki durumu değiştirmek maksadıyla askeri bir sefer düzenlenmesi ihtimalidir. Fransa'nın vilâyetteki ajanları Tunus'daki en küçük askeri hareketleri dikkatle takip ederek Paris'i uyardırmaya çalışırlar⁵. Özetle, Fransa hem Cezayir'in güvenliğini sağlamak ve hem de Tunus'da statu quo'nun muhafazası bakımından Trablusgarb ile yakından ilgilidir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, Fransa Osmanlı Devleti'nin otoritesinin vilâyette güçlenmesini istemez. Başka bir deyişle, Fransa'nın genelde Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı politika ile Trablusgarb'daki davranışı arasında her zaman tam bir uyum olduğu söylenemez. Ayrıca bu politikanın yürütülmesinde Fransız diplomatik ajanlarının kişisel karakter ve davranışları zaman zaman etkili olmuştur. Bilindiği gibi büyük devletlerin diplomatik temsilcileri, aynı zamanda kapitülasyonların uygulayıcıları olduklarından güçlüdürler. Genellikle güçlerini aşırı ölçüde kullanmaktan hoşlanırlar. Hadiseleri mübalağalı bir şekilde büyütürler vali, komutan, defterdar veya kendilerine karşı çıkan yetkilileri görevden aldırarak suretiyle, şahsî prestijlerini artırmayı, mahalli otoriteleri yıldırma ve kendilerine karşı koyamaz hale getirmeyi âdet edinmişlerdir. Bu hususta ileri gitmede birbirleri ile âdeta yarış halindedirler. Fransa'nın vilâyete karşı olan tavrında orada görevli bulunan diplomatik ajanlarının şahsî tutum-

bizi Tunus ayırıyor. Bu itibarla Tunus için statu quo'nun muhafazası, Bey'e baskılara karşı korunma imkânını veriyor. Tunus'un Mısır, Moldavya ve Valahya'ya benzer duruma düşmemesi için, şimdiki durumu muhafaza edilmelidir. Fakat Beyliğin, Osmanlı Devleti ile olan zayıf bağları kesilmemelidir..."; Fransa Dışişleri Bakanının Tunus Başkonsolosuna verdiği 20 Ağustos 1849 tarihli direktif, Paris'in bu konudaki yüksek hassasiyetini açıkça göstermektedir:

"Bâbîâli ile olan ilişkilerinin mahiyetini değiştirmek hususunda Bey ve onun Dışişleri Bakanı nezdinde, Mısır Paşası tarafından yapılan yeni teşebbüsler, Cumhuriyet Hükümetinin dikkatini çok ciddi bir şekilde celbetmiştir. Ahmet Bey'e, Tunus'da mevcut durumun muhafazasının, Fransa için hayati önem taşımaya devam etmekte olduğu teminatını verebilirsiniz..." A.E. Tripolitaine: 8

⁴ Bk. Abdurrahman ÇAYCI, *La question tunisienne et la politique ottomane (1881-1913)*, İstanbul, 1963, s. 7 v.d.; Jean SERRES, *La politique turque en Afrique du nord sous la Monarchie de Juillet*, Paris, 1925; s. 135 v.d.; Jean GANIAGE, *Les origines du protectorat français en Tunisie (1861-1881)*, Paris, 1959, s. 15 v.d.; Bu eserlerde gösterilen kaynaklar.

⁵ 1835'ten itibaren Trablusgarb'daki Fransız ajanlarının raporları, her dönemde bu bilgilerle doludur.

larının da etkileri vardır. Guma isyanı öncesinde Fransız ajanlarının aynı yolları kullandıkları görülmektedir.

Guma isyanı öncesi, Fransız politikasını hangi tarihten itibaren gözden geçirmek gerekir. Bunun için en iyi zaman 1850 başları olmalıdır. Zira, Fransa'da rejim değişikliği 10 Aralık 1848 Louis Napoléon'un Başkan seçilmesiyle şekillenme yoluna girmiştir. Bu tarihlerden 1870'e kadar Fransa'nın siyasetini L. Napoléon belirleyecektir. Diğer taraftan 1850 Ocak ayında, Trablusgarb'da yeni bir Fransız Başkonsolosu göreve başlamıştır. Bu Pellisier de Reynaud'dur⁶. Pellisier orduda kurmay binbaşı rütbesine kadar terfi etmiş Cezayir'de Arap Büroları Müdürlüğünü yapmış, bu görevde iken çıkan anlaşmazlık üzerine istifa ederek Dışişlerine transfer olmuştur. Kuzey Afrika'yı iyi tanıyan Pellisier Trablusgarb'a geldikten sonra, mağrur davranışları, eski hesapları karıştıran tutumu ile kısa bir zamanda mahalli otoritelerle çatışmaya girmiştir.

Pellisier'nin Trablusgarb'da çatıştığı ilk insanlardan biri defterdar Ahmed b. Hamdan b. Osman Hoca'dır⁷. Ona göre, Defterdar Fransa'ya ve özellikle kendisine, eski olaylar dolayısıyla, kin beslediğinden Trablusgarb'da bulunan Cezayirlilerin evlenmelerini, evlat edinmelerini engellemekte, Fransa'ya düşman olanlarla işbirliği yapmakta ve Cezayir'de karışıklıklar çıkarma gayreti içinde bulunmaktadır. Başkonsolos bir yandan

⁶ Pellisier de Reynaud 1798'de doğmuş, Fransız Harp Okulu'nu bitirmiş İspanya seferine katılmış, 1830 Cezayir çıkartmasına kurmay subay olarak iştirak etmiş 1834'de kurulan ilk Arap Bürolarının başına getirilmiş 1839'da istifa edince önce Mogador'a sonra da Sousse'e konsolos tayin edilmiştir. Tarihi çalışmalar içinde, *Annales Algériennes* ve *Description de la Régence de Tunis* isimli eserlerini saymak gerekir.

⁷ Trablus defterdarı Ahmet Bey, Hamdan Bin Osman Hoca'nın oğludur. Ailesi Cezayir'i terkettiği zaman Mısır'a gitti. Bir kaç sene Mehmet Ali'nin tesis ettiği matbaada çalıştı. Hesapları dolayısıyla müşkilata uğrayınca Cezayir'li sıfatıyla Fransa himayesini istedi. Mısır'dan İstanbul'a geçti. Çeşitli memuriyetlerden sonra Trablusgarb'a defterdar tayin edildi. Kendisinin Fransız pasaportu vardı. Oğullarından birinin pasaport işleri sırasındaki davranışı dolayısıyla Pellisier'nin pasaportu iptal ve Fransız himayesinden artık istifade edemeyeceklerini ifade etmesiyle çatışma başlamıştır. Bk. A.E. Trip. 8. Başkonsolosluktan Bakanlığa, 1 Aralık 1850 No: 13, Pellisier ile olan çatışmayı daha iyi anlamak için, Hamdan Hoca'nın biyografisini kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır: Hamdan Hoca 1773 dolaylarında doğmuştur. Babası Burdurlu olup Cezayir Defterdarlığı yapmıştır. Hamdan Hoca iyi bir tahsil görmüştür. Babasının ölümünden sonra ticarete yönelmiş, dışarı açılmış, bu vesileyle Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. Fransız işgali öncesinde Cezayir'in belli başlı zengin tüccarlarından biri ve Hüseyin Dayının danışmanı idi. Hamdan Hoca Cezayir'in işgalinden sonra Fransız makamlarınca Konstantine Beyi Ahmet Bey nezdine gönderilerek barışa aracı olması istenmiştir. Daha sonra Cezayir halkının haklarını savunma mücadelesine girişmiştir. Bk:

Cezayir'lilere, Fransız vatandaşı muamelesi yaptırmaya⁸, çalışırken diğer taraftan Defterdar'ın alınması için, Fransa'yı İstanbul üzerine baskı yapmaya zorlar. Nitekim onun ısrarlı takibi neticesi olarak Fransız Büyükelçiliğinin Bâbiâli üzerindeki baskısıyla, defterdar görevden alınır, valiye de konsolosla olan ilişkileri için özel talimat verilir⁹. Fransız Başkonsolosunun dikkatle üzerinde durduğu konulardan biri de Bâbiâlice Trablusgarb'da alınan askeri tedbirlerdir. Başkonsolos Paris'e gönderdiği 10 kadar raporunda ısrarla vilâyetten Tunus'a karşı, mevcut statu quo'yu değiştirmek maksadı ile yoğun askeri hazırlıklar yapıldığı görüşünü ileri sürer. Fakat Fransa Dışişleri Bakanlığı, durumu başka kanallardan incelediğinde, böyle bir ihtimalin olmadığı kanaatine varır ve 4 Şubat 1852 tarihli direktifinde, başka kaynakların, başkonsolosun görüşünü teyit etmediğine dikkati çekerek bu konuda özel bir talimata ihtiyaç olmadığını belirtir¹⁰.

Charles-André JULIEN, *Histoire de l'Algérie contemporaine*, Paris, 1964 s. 73-74; Hamdan ben OTMAN KHOJA, *Aperçu historique et statistique sur la régence d'Alger. intitulé en arabe le miroir*. Traduit de l'arabe par N.D. Goetschy. 1833, IV-456 p.; Abdeljelil TEMIMI, *Recherches et Documents D'histoire Magrébine*, Tunis 1971, pp. 123-171: Aynı yazar *le Beylik de Constantine et Hadj Ahmet Bey (1830-1837)*, Tunis 1978. 5 Temmuz 1830'da yapılan teslim anlaşmasına Fransız yetkililerinin riayet etmemeleri, camileri kilise ve hastahaneye dönüştürmeleri, vakıflara ve özel mülkiyete el koymaları gibi sebeplerle, mahalli otoriteleri, Fransa Milli Savunma Bakanlığına şikâyet etmiş ve bu yüzden Cezayir'e özel bir soruşturma komisyonu gönderilmiştir. 1836'dan itibaren İstanbul'a gelmiş ve Takvimhane de görevlendirilmiştir. *Mir'at-ül Cezayir* müellifi ve Trablusgarb valisi Ali Rıza Paşa, Hamdan Hoca'nın oğludur. Bu kısa biyografinin yanı sıra, Pellisier'nin aynı yıllarda Cezayir'de Arap Bürosunda görevli olduğunun hatırlanması yararlı olacaktır.

⁸ Osmanlı Devleti, Cezayir'in işgalini protesto etmiş, Cezayir'lilere Fransız vatandaşı muamelesi yapmayı reddetmiştir. H.A. (Hariciye Nezareti Arşivi) 274-275; aynı yer 763/41 İ de konuya ışık tutan belgeler vardır. Bu tarihte Trablus'da 141 kadar Cezayir'li Fransız tabiyetinde bulunuyordu.

⁹ A.E. Tripolitaine: 8, Başkonsolos'un 1 Aralık 1850, 10 Şubat 1851, 1 Mart 1851, 30 Nisan 1851 ve 11 Mayıs 1851 tarihli raporları ile Fransız Dışişleri Bakanlığının 29 Ağustos 1851 tarih ve 6 sayılı Bâbiâli'nin Defterdarı alacağına bildiren yazısı.

¹⁰ A.E. Trip: 8 Başkonsolosluktan Bakanlığa, 8 Haziran 1851, no: 33, 3 Temmuz 1851 tarih no:34, 27 Eylül 1851 tarih no: 38, 27 Eylül 1851 tarih, no: 40, 11 Aralık 1851 tarih, no: 43, Trip. : 9, 1 Ocak 1852 tarih, no: 47, raporlarla Başkonsolos Fransa Dışişleri Bakanlığını harekete geçirir. Fakat Fransa'nın İstanbul'daki Büyükelçisi, Bâbiâli'den almış olduğu teminat, edindiği bilgiler ve ilerlemiş mevsim ve donanmanın İstanbul'da olması dolayısıyla, Başkonsolos'un fikirlerine katılmadığını Trablusgarb'da alınan tedbirlerin mübalağa edildiği intibahı edindiğini yazar. A.E. Turquie: 300 Büyükelçiden Bakana, 24.x.1851 tarihli rapor. Fransa Dışişleri Bakanlığı da çeşitli kaynaklardan alınan bilgilerin Tunus'a çok yakın bir saldırı ihtimalini teyit etmediğine dikkati çekerek Başkonsolos'un görev yerinde kalmasını ister A.E. Turquie: 307, 4 Şubat 1852 tarihli 1 nolu talimat.

Cezayir'den kaçarak müslüman olan iki Fransızla ilgili olaylar Pellisier ile mahalli otoriteler arasındaki gerginliği son noktasına götürür. Başkonsolos'un isteği üzerine, Fransa, Trablusgarb önlere bir donanma gönderir ve mültecilerin iadesini ister. Valiye vekâlet etmekte olan Defterdar tehdit karşısında Fransızları geri verir. Aslında Başkonsolos'un düşündüğü bu vesile ile gelen filonun yardımı ile Trablusgarb'ın statüsünü değiştirmek ve 1835'den önceki durumuna getirmektir. Bunu hükümetine ısrarla hatırlatır¹¹. Donanma geldiğinde Amiral de bu fikre imâle etmeğe çalışır, fakat Amiral iki Fransız almakla görevini bittiğini belirterek Başkonsolos'un telkinlerine uymaz¹².

Bütün bu olayların sonucunda Vali Ahmet İzzet Paşa başka bir göreve tayin edilmiş, Pellisier de Reynaud'da görevden alınmıştır. Ancak Bâbîâlî'nin Tunus'un statüsünde her hangi bir değişiklik yapmayacağı yolunda vermiş olduğu yazılı teminat üzerine, ilişkiler yumuşamıştır¹³. Fransa'nın yeni Başkonsolosu da asker kökenlidir¹⁴. Orduda Arapça tercümanlığı yapmıştır. Güzel arapça konuşmakta, hatta kendisinin müslüman olduğu rivayetleri ortalıkta dolaşmaktadır. Mahalli lisanı akıcı bir şekilde konuşması, çevreye, âdetlere yabancı olmaması, insanlarla kolay ilişki kurması sonucu olarak Léon Roches kısa bir zamanda olumlu ilişkiler geliştirdi, nüfuzlu yerli şeflerle irtibat haline girdi. Eski valinin sayım yaptırması, vergileri artırması, yeni vergi kaynakları araması, yerli halkta hoşnutsuzluğu artırmıştı. Roches 12.4.1853 tarihli raporunda "...yerliler silâhlanıyor, tüfek fiyatı üç misline çıktı. Yerli şefler isyan halinde Fransa'nın tutumunun ne olacağını soruyorlar. Arabın karnı tok, anbarı dolu, atı ve silâhı da varsa, sükûnet onu rahatsız eder" demektedir¹⁵. Kasım 1853

¹¹ "Fransa ocakları daima müstakil addetmiştir... Karamanlı Ailesinden iki kişi var. Onları başa geçirebiliriz. Olmazsa Fizan Beyi Hasan bel Aziz'i Trablusgarb Dayısı ilân edebiliriz. Bu değişikliği yapabilmek için "une division navale et une brigade de débarquement suffirait..." A.E. Trip. : 9 Başkonsolostan Bakan'a 6 Temmuz 1852 tarih ve 51 sayılı rapor. Pellisier, 23 Temmuz 1852 tarih ve 60 sayılı raporda da aynı görüşü tekrarlar Bk. Aynı yer.

¹² Aynı yer, Başkonsolosun 23 Temmuz 1852 tarih, 60 sayılı ve 1 Ağustos 1852 tarihli raporları.

¹³ Aynı yer, Turquie: 310 Büyükelçiden Bakana, 9 Aralık 1852 tarihli rapor ve eki Osmanlı Dışişleri Bakanı Fuat Efendi'nin 6 Aralık 1852 tarihli yazısı.

¹⁴ Léon ROCHES, 1809'da Grenoble'de doğmuştur. Bir süre Emir Abdülkadir'in tercümanlığını yapmıştır. 1841'de baştercüman, 1846'da sekreter, 1849'da Trieste'de konsolos, 1852'de Trablus'da Başkonsolos, 1855'de Tunus'da Başkonsolos ve Maslahatgüzar, 1863'de Japonya'da Büyükelçi, 1870'de emekli olmuş, 1901'de ölmüştür. Anıları için Bk: *Trente deux ans à travers l'islam* (1832-1864), Firmin Didot, 1884-1885, 2 cilt.

¹⁵ A. E. Trip: 9, Başkonsolos'dan Bakan'a 12 Nisan 1853 tarihli rapor.

tarihli raporda ise özetle, Trablus civarında ağaç sayımı yapılması öfke ve tepkiye yol açtı. Bazı Arap Şeyhleri görüşmek istediler. Kabul etmedim. Dışarda iken geldiler ve dediler ki “Fransa Türkiye'nin en iyi dostu çıktı... Ayaklanmak zamanı geldi. Atımız, barutumuz, tüfeğimiz buğdayımız var. Şeyh El-Medani yeminimizi kabul edecek. İdareyi Karamanlı Ailesine vereceğiz. Bundan iyi bir zaman olmaz, Cebel halkı ayaklandı. Senden istediğimiz, başarımızdan sonra hükümdarınız bizi himayesine alsın, Tunus Beyine yaptığı gibi bizi müdafaa etsin, yenilirse bize Cezayir'de veya Tunus'da bir iltica yeri (versin). Rehine olarak analarımızı, karılarımızı Fransa'ya gönderebiliriz... Başka taraflardan gelen bilgiler de bunu teyit ediyor. Kendilerine, hükümdarımız beni gönderirken buradaki tebaasının şahıslarını ve menfaatlerini korumaya memur etti. Dostluk münasebetimiz dolayısıyla âsilere iltica hakkı veremeyiz. Olmayacak hallerle uğraşmayınız. Fransa daima siyasi mültecilere sığınak olmuştur. O ancak bir olup bittiyi kabul edebilir. Fakat bir müttefikine karşı isyanı asla destekliyemez...”¹⁶ gibi ifadelerle yaklaşmakta olan fırtınayı haber verir.

Fransa Başkonsolosu, görünürde yanlış yorumlanmaya müsait bir hareketten kaçınmaktadır. Esasen Fransa Dışişleri Bakanı da Araplara yardımın mahalli otoritelerin şüphesi celbedilmeden dikkatlice ve ihtiyatla yapılmasını istemektedir¹⁷. Ancak Roches el altından yörenin nüfuzlu şeflerinden eski Belediye Reisi Muhsin ve onun kayın biraderi Medaniye tarikatı Şeyhi El-Medani aracılığı ile isyan tasavvurunda olanlar ile yoğun bir diyaloga girişmiştir. Eldeki Fransız Arşiv belgeleri Şeyh El Medani'nin Başkonsolosu, Trablusla ilgili geniş bilgi verdiğini, hatta Fransanın Cezayir'de yayınladığı gazeteleri vilâyette dağıttığını açık bir şekilde göstermektedir¹⁸. Görünüşe göre Şeyh Başkonsolos ile isyana hazırlanan

¹⁶ Aynı yer, Başkonsolos'dan Bakan'a 10 Kasım 853 tarih 24 sayılı rapor.

¹⁷ Le compte que vous me rendez des démarches faites auprès de vous par les principaux chefs des Tribus de Nalout et des Kabaou a surtout attiré mon attention. Nous ne pouvons que nous applaudir de la confiance que la France et ses agents inspirent aux tribus arabes du Nord de l'Afrique. Toutefois les relations qui en sont la conséquence sont fort délicates et vous paraissez avoir compris vous-mêmes que si nous ne devons pas décourager cette tendance à recourir à nous il est prudent de la renfermez dans la limite où nous pouvons rendre des services sans éveiller la susceptibilité de l'autorité locale... “Il y a surtout un écueil à éviter, c'est celui de vous faire trop ouvertement vis-à-vis des arabes le garant de promesses que vous ne pourriez pas faire exécuter et vis-à-vis du pacha d'une fidélité et d'une obéissance qu'il ne dépendrait pas de vous de maintenir...” A. E. Trip: 10 Bakan'dan Başkonsolosu 27 Ocak 1852 t. ve 1 sayılı talimat.

¹⁸ Bk. Ek no: 1, L. Roches'un Fransa Dışişlerine yazdığı 5 Haziran 1854 tarih ve 33 sayılı rapor.

yerliler arasında irtibat vazifesi görmektedir. Nitekim bazı Arap Şeyhleri Padişaha hitaben yazdıkları şikâyetnameyi Şeyh El-Medani'nin tavsiyesiyle Başkonsolosa ulaştırmışlardır. Yerliler bu dilekçelerinde adli ve idari alandaki yoğun şikâyetlerini belirttikten sonra özellikle idarede süreklilik üzerinde dururlar. İstedikleri ömür boyu kalacak ve memleketi kendi memleketi addedecek, türkçe ve arapça bilen ve ancak haksızlığı sabit olduğu zaman azledilecek bir valinin tayin edilmesidir. Bu valinin yanında önemli şeyleri karara bağliyacık bir divan olmalıdır. Şikâyetçiler vali adayının adını da bildirirler. Bu İstanbul'da yaşamakta olan Karamanlı Ali Paşa'nın oğlu Süleyman Beydir¹⁹. Görüldüğü gibi, bu temenni, Fransız ajanlarının daha önce ısrarla hatırlattıkları temenniye uygun düşmektedir.

Bu olgun ortamda Beni Nüveyr kabilesi reisi Şeyh Guma Bin Halife ikâmete tâbi tutulduğu Trabzon'dan kaçır veya kaçması kolaylaştırılarak Tunus'a dönmesi sağlanır²⁰. Böylece oluşmakta olan, hareketi cesaret, tecrübe ve başarıyla sürükleyebilecek Şef'de ortaya çıkar. Guma önce validen Trablus topraklarına girmek için müsaade ister. Vali sürgünden kaçması sebebiyle vilâyete girmesine müsaade etmenin elinde olmadığını, fakat Tunus topraklarında sakin kalması ve ailesi ile birlikte Trablusgarb şehrinde ikâmet etmesi halinde, Bâbıâli nezdindeki şefaât edebileceği cevabını verir²¹. Aslında Guma bütün kabilelerle temas haline girmiş, arzu ettiği anda hareketi başlatabilecek hale gelmiştir. Bu arada Roches'un Araplar nezdindeki nüfuzu da gittikçe çoğalmaktadır. Roches müsait bir zamanda

¹⁹ A. E. Trip. Başkonsolos'tan Bakan'a 12 Ocak 1854 tarih ve 43 sayılı rapor. Şikâyetname için bakınız aynı yer: PP. 149 a-158 a.

²⁰ Guma: 1795 senesi civarında doğmuştur. Mahmudi Kabilesi Reisinin oğludur. Çocukluğunda okuma yazma ve kur'an öğrenmiştir. Tabiatı itibarıyla gençliğinden itibaren silahşörlüğe ve süvariliğe meyil göstermiştir. 1831'de amcasının oğlu yerine Mahmudi kabilesine Reis seçilmiştir. 1832'de Karamanlı ailesi arasında çarpışma başlayınca Guma Cebel muntıkasının kontrolünü ele aldı. Fakat 1835'de Trablusgarb doğudan Osmanlı hakimiyetine girince, dönemin ilk valisi Mustafa Necip Pş'ya itaatini arzetti ve Trablus'a geldi ise de tutuklandı. Sonraki vali zamanında serbest bırakıldı. Guma 1835 sıralarında gittikçe ün kazanarak 1842'ye kadar Cebel havalisini mustakil gibi idare etti. 1842 Eylül'ünde kendisine kapıcıbaşılık rütbesi verilerek Trablus'a gelmesi sağlandı ve üç ay sonra bazılarının etkisi ile tutuklanarak Trabzon'da ikamete memur edildi. 1855 başlarında Trabzon'dan firar eden Guma, Avusturya, İsviçre, Venedik yoluyla Cezayir'e oradan Tunus'a geldi ve Cebel'i ayağa kaldırdı. Çeşitli safhadan geçen ayaklanma sonunda, Şeyh 3 Mart 1858'de bir baskın sonucu vuruldu. Bk. NAHİCÜDDİN, *Tarih-i İbn Galbun der beyan-ı Trablusgarb*. İstan. 1284, s. 143 vd; L. Ch. FERAUD, *Annales Tripolitaines*, Tunis-Paris, 1927 P. 375-412; ÇAYCI, *adı geçen eser* S 11-14. Aziz Sami İLTER, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul, 1937 c. 11, s. 248.

²¹ A. E. Trip.: 10, Başkonsolosluktan Bakanlığa 15. 111. 1855 tarih ve 45 sayılı ve 7. V. 1855 tarih ve 47 sayılı raporlar.

bu nüfuzun (devletine) faydalı bir şekilde kullanılabilceği kanaatindedir. Keza Roches, 7 Mayıs 1855 tarihli raporunda, valinin ayaklanmaya karşı hiç bir tedbir almadığını, buna mukabil isyanın eli kulağında olduğunu bildirir²². 5 Haziran 1855'de ise, Şeyh El-Medani ile Sidi Muhammed Muhsin'in kendisine ülkede olan biten her şeyi öğrenmesi için ne lâzımsa yaptıklarını hizmetlerini ödemesi lâzım geldiğini, bu arada diğer haberciler ve daha az önemli kişiler içinde bir meblağ ayrılmasını ister²³. Bu arada Arap memnuniyetsizliğinin en yüksek seviyeye ulaştığını, Araplarca çevrilmeden dışarı çıkamadığını her vasıta ile kendisine şikâyetlerin gönderildiğini bildirir ve bir isyan halinde Hıristiyanlar için korkacak bir şey bulunmadığını, zira Arapların işlerinin Türklerle olduğunu vurgular²⁴. Beklenen ayaklanma 12 Haziran 1855'de patlak verir. Guma'nın bir habercisi, Fransa İmparatoruna, İngiltere Kraliçesine, Padişah Abdülmecid'e hitaben yazılan şikâyetnameler ile kendisine yazılan iki mektubu, Roches'a verir. Fransa Başkonsolosu bunları, âsileri desteklediği intibahı vermesine rağmen alır ve 21 Haziran'da büyük gösteriler içinde Trablus'dan ayrılır. Maltaya vardığında Tunus Başkonsolosluğuna tayin emrini bulur. Roches hükümetine son durumu bildiren 24 Haziran 1855 tarihli raporunda, vilâyette sukunetin teessüsü için yapılacak ilk iş, vali Mustafa Nuri Paşa'nın derhal alınması ve şayet Karamanlı ailesinden biri vali yapılmazsa, hiç değilse, halen Girit Valisi olan Mehmet Emin Paşa'nın tayin edilmesi ve genel bir af çıkarılmasıdır. Şayet bu yapılırsa, Fransa'nın temsilcisi, gayrı memnunları (ayaklananları?) Türk yönetimine celbedebilecektir. Fransa Başkonsolosu, ayrıca âşilerin Fransa'nın merhametine lâyık olduklarını, Cezayir hakimi Fransa'nın yerlilerin gözündeki kurtarıcı görünümünün silinmemesini, onlar için yapılacakların boşa gitmeyeceğini savunur²⁵. Valinin takibatına uğrayan ve Şeyh El-Medani'nin yardımı ile Konsolosluğa sığınan bir Trablusluyu da beraberinde götürür. Bu ifadelerden, Roches'un olan bitenlerin dışında olmadığı görünümü ortaya çıkmaktadır. Roches'a vekâlet etmekte olan İspanya Konsolosu Ortiz de Zugasti'nin 22 Haziran 1852 tarihli rapo-

²² Aynı yer.

²³ "...Le Cheik El-Medani et sid Mohammed Muhsin m'ont fourni tout, tous les hommes nécessaires pour être parfaitement au courant de tout ce qui se passe dans le pays, mais je dois payer services et je viens prier V. E. vouloir bien faire accepter par la direction des fonds les sommes, peu importantes du reste, que j'ai comptées et que je devais encore compter à mes émissaires j'ai soin bien entendu de me faire donner par eux des reçus en règle..." "A.E. Trip.: 10, Başkonsolostan Bakana 5 Haziran 1855 tarihli rapor.

²⁴ Aynı yer. Aynı belge.

²⁵ Aynı yer. Başkonsolos'un Malta'dan gönderdiği rapor.

rundaki ifadeler, Vali ile İngiliz Konsolosunun Trablusgarb'daki ayaklanmayı Roches'un şahsi hırs ve prestiji için düzenlediğine inandıklarını göstermektedir²⁶.

Esasen Fransa Dışişleri Bakanlığının Roches'un tutumunu onayladığı, kendisini Tunus Başkonsolusuna tayin edip gelişmeleri yakından takip etmek üzere, acele görev mahalline gitmesini istemesinden de anlaşılmaktadır. Fransa'nın Trablusgarb'daki ayaklanmayı antipatik olmanın bir gözle takip ettiğini gösterir başka bir delil de; Tunus Beyi, Osmanlı Devletine ayaklanmanın bastırılması için yardımcı olmak istediğinde, Fransa'nın kararlı bir şekilde buna karşı çıkarak engellemesidir²⁷. Buraya kadar verilen bilgilerden Fransa'nın bir taraftan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmak için Kırım Savaşına girerken, diğer taraftan Cezayir ve Kuzey Afrika ile ilgili mahalli bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Bu politika, Cezayir'in güvenliği bakımından Tunus'ta statu quo'nun mutlaka devam etmesi²⁸, keza aynı gerekçelerle Trablusgarb'da da Osmanlı yönetiminin güçlenmemesi, hatta mümkünse 1835'ten önceki statüye dönüşün sağlanması, şeklinde özetlenebilir.

*

Ek no: 1

Fransa'nın Trablusgarb Başkonsolosunun Fransa Dışişleri Bakanına raporu

Monsieur le Ministre,

Le 5 Juin 1854, No: 33

Dans ma dépêche du 9 Mai dernier (Dir. Pol. no: 32) je transmettais à Votre Excellence une lettre qu'écrivait le Scheick Médani à un chef arabe qui m'avait été communiquée par Sidi Mohzen. Sid El Médani y disait que Hassan Pacha l'avait chargé de réconcilier les gens de la petite ville de Ghat avec les Touaregs qui voyaient d'un très mauvais oeil la détermination, prise par quelque chefs de cette bourgade, de se placer sous la domination turque,

²⁶ Aynı yer, Zugasti'nin Fr. Dışişleri Bakanlığına, 22 Haziran 1855 tarih ve 9 sayılı rapor: "... Au reste ce n'est pas ce seul acte de connivence qu'on reprocherait à M. L. Roches; le pacha et le consul Britannique, lui attribuant le soulèvement de toute Régence, lui reprocheraient une conjuration générale à laquelle il aurait fait adhérer tous les chefs arabes de l'Est à Ouest, du Sud au Nord de la Tripolitaine le tout à l'effet d'arriver d'une part à entraîner avec éclat la destitution du gouverneur général et de l'autre dans un but de popularité future et ambition personnelle..."

²⁷ Bk. Ek no:2, Fransa Dışişleri Bakanının İstanbul'daki Fr. B. E. ne 18 Ağustos 1855 tarih ve 59 sayılı talimatı.

²⁸ Aynı yer, Fransa Dışişleri Bakanından Fransa'nın İstanbul Büyükelçisine verilen 12 Haziran 1855 tarihli talimat.

le Scheick El Médani étant de retour de son excursion. Voici les résumés des renseignements qu'il m'a fait donner confidentiellement, par sidi Mohsen, son futur beau frère.

“Selon les instructions de notre ami consul général de France, lui a-t-il dit, j'ai remis aux chefs principaux des tribus que j'ai traversées des exemplaires du journal arabe d'Alger qui parle de l'union intime existant aujourd'hui entre la France et l'Angleterre et la Turquie. Je n'ai négligé aucune occasion de faire connaître à ces chefs la ferme intention du Gouvernement français d'accorder aux Turcs l'assistance dont ils peuvent avoir besoin, contre tous leurs ennemis intérieurs et extérieurs. Ce qui les a surtout impressionnés c'est la nouvelle que vous m'avez transmise et que je leur ai donnée de l'envoi en Grèce, d'un corps d'armée français, destiné à réprimer les tentations d'agression de ce peuple contre les provinces turques. Aujourd'hui les arabes de la Régence de Tripoli, quoique de plus mécontents par suite des exécutions de leurs chefs turcs et du nouvel impôt dit volontaire qu' on réclame d'eux pour la troisième fois, depuis deux ans, et quoique en apparence du moins, parfaitement décidés à saisir la première occasion de se soustraire à la domination turque, les arabes de la Régence, dis-je, paraissent parfaitement décidés à ajourner leurs projets de révolte. La récente arrestation d'un cadî très influent des Ourfellah, pourrait bien amener un soulèvement partiel, mais une révolte générale paraît beaucoup moins probable, d'après tout ce que j'ai vu et entendu, notre ami le consul peut donc être à peu près tranquilisé.

L'état de surexcitation dans lequel sont les Touaregs, par suite du projet qu'ils attribuent à Hassan Pacha de placer Ghat sous la domination turque, n'a empêché de me rendre moi-même dans cette ville pour m'y rencontrer avec les chefs influents des Touaregs. Je suis persuadé que malgré l'influence que j'exerce sur eux “à titre de Scheick el Oueredé” (chef d'une congrégation religieuse), jamais échoué dans la tentative que j'avais faites pour les amener à accepter la domination des Osmanlis, je erois que pour le moment, tout essai de ce genre compromettrait la sécurité du commerce, sans avoir de résultats avantageux.”

Sid El Medani n'ayant aucun intérêt à m'induire en erreur et ayant un caractère sérieux et loyal qui lui a attiré l'estime générale je suis porté à croire à l'exactitude des renseignements fournis par lui. Je ne cesserai pas du reste, de faire tous mes efforts pour être au courant de l'état des esprits dans la province pour apaiser autant qu'il dépendra de moi l'effervescence qui se manifeste depuis dix huit mois parmi les tribus de la Tripolitaine.

Fransa Dışişleri Bakanı'nın Fransa'nın İstanbul Büyükelçisine talimatı

A. E.

Turquie: 321

1855 Juillet-Août

Le, 18 Août 1855

No. 59

M. Roches m'informe par une dépêche en date du 18 Juillet dont je vous envoie ci-joint copie, que le bey de Tunis avait le désir d'intervenir dans la Régence de Tripoli. Il affecte de craindre que la Porte ne lui demande de l'aider à combattre Ghouma, et témoigne au contraire combien il serait heureux de pouvoir rétablir par une intervention pacifique le calme et la paix dans la province révoltée. La question soulevée par cette disposition du Bey présente des aspects divers, et elle est fort délicate. Vraisemblablement les simples moyens de conciliation ne suffiraient pas pour amener les Arabes à faire leur soumission et l'insuccès d'une intervention pacifique conduirait à une intervention militaire. Il est naturel que le Bey de Tunis désire être chargé d'apaiser une révolte dont le voisinage pourrait devenir un danger pour son gouvernement et qu'il ambitionne un succès qui aurait pour effet d'étendre son influence sur les Arabes. Nous ne pouvons non plus méconnaître l'efficacité de service qu'en procédant ainsi le gouvernement tunisien rendrait à Turquie. Mais si nous nous plaçons au point de vue de notre politique traditionnelle, il y a une considération qui doit surtout nous diriger. Nous avons eu déjà l'occasion de constater que le Bey actuel n'avait que trop penchant à montrer à l'égard du Sultan une déférence qui pourrait altérer la substance de ses droits politiques et transformer en vassal de la Porte le chef à peu près indépendant du Beylik de Tunis. Il y aurait donc à craindre qu'une intervention armée de Bey dans les affaires de Tripoli n'eût pour première conséquence de placer ce prince vis-à-vis du Sultan dans une situation de subordination à laquelle ses prédécesseurs avaient toujours su à se soustraire. S'il marchait contre les populations soulevées de Tripoli, il aurait l'air d'agir moins en ami qu'en sujet du Sultan; il ne serait plus en quelque sorte que son lieutenant. D'un autre côté, les Arabes révoltés nous ont adressé leurs doléances; ils nous ont suppliés de les appuyer auprès de la Porte sans nous croire le droit d'exiger du gouvernement ottoman qu'il s'est fait droit à leurs griefs, nous sommes autorisés à lui demander qu'il soit mis un terme à leur maux; aux yeux de ces peuples, la France est considérée comme

tutrice du souverain de Tunis et il n'y a aucun doute que si les troupes tunisiennes marchaient contre eux pour les comprimer et les châtier, ils nous rendraient responsables de cette répression violente; nous verrions peut-être diminuer l'ascendant que nous exerçons sur eux, et auquel nous ne saurions entièrement renoncer sans porter préjudice à l'influence que devons désirer de conserver sur les populations arabes, dans l'intérêt de notre domination en Algérie.

Les exigences de la guerre que la Turquie soutient avec nous contre la Russie et dans laquelle elle a besoin du concours énergique de tous ses alliés ont dû naturellement multiplier les témoignages de dévouement que la Régence de Tunis a donnés, dans ces derniers temps, à la politique du Sultan. Sous ce rapport, je ne puis que donner mon approbation à l'esprit qui a inspiré votre dépêche en date du.....adressé à M. Roches. Mais vous n'ignorez pas avec quelle persistance la Porte s'est efforcée en toute circonstance d'obtenir des souverains de Tunis des actes de déférence qu'elle pût interpréter comme des actes de soumission. Sans faire bien entendu, aucune démarche qui aurait pour effet de refroidir le zèle du bey à seconder les efforts de la Turquie vous jugerez certainement comme que, surtout au début d'un nouveau règne, il importe extrêmement que le souverain actuel de Tunis évite de montrer une tendance qui serait de nature à éveiller à Constantinople des espérances que nous ne devons pas encourager. C'est dans cet esprit que j'ai rédigé mes instructions à M. Roches et que je continue de lui écrire.

